

ORDASI ÁGNES

Fiume

MAGYARORSZÁG
TENGERI KAPUJA

A fiumei corpus separatum adnexum (különálló csatolt test) fogalma egészen Mária Terézia 1779. április 23-i diplomájáig vezethető vissza, amellyel a császárnő 1776-ban a Horvátországnak juttatott kikötővárost kiváltságai-ban megerősítve közvetlenül a magyar korona alá szervezte.

Az uralkodói elhatározást birodalmi érdekek, a tengerpart és a Habsburg Monarchia keleti részeinek gazdasági fejlesztése és ily módon talán a magyar nemesség intenzívebb vámfizetésre motiválása is indokolta.

A döntés természetesen találkozott a fiumei kereskedő és vállalkozó patríciusok törekvéseivel, akik a Habsburgok által előnyben részesített Triesttel szemben egy lehetőleg távoli, erőteljes hátországtól reméltek támogatást.

Noha a cél egyértelmű volt, a város közjogi helyzete innentől kezdve mind a horvát, mind a magyar fél számára folyamatosan visszatérő vitatémát jelentett.

Fiume területi hovatartozásának problematikája a kikötőváros földrajzi fekvéséből, többnemzetiségű jellegéből, felvett olasz nyelvből és kultúrájából, a 16. századtól birtokolt privilégiumaiból, valamint a korszak alapvető jogi és politikai ellentmondásaiból fakadt. Mindezek közül kiemelkednek a fegyveres összeütközésekkel járó területi átrendeződések vagy éppen a tárgyalásos úton elért kompromisszumokon alapuló rendsze-

A „FIUMEI FOLTOZÁS”

Az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésével olyan békés időszak köszöntött be, amely lehetővé tette, hogy az 1779-es diploma alapján a Magyar Királyság hosszabb távon is berendezkedhessen a területen. Ennek a csaknem fél évszázados kapcsolatnak köszönhetően a halászfalunak csúfolt Fiume a korszak végére forgalma alapján Európa tizedik legnagyobb kikötő-

natkozó, „az országos küldöttségek között egyezség nem jött létre” kitétel a területet a magyar korona részének elismerő frázisra változott. Vagyis a magyar olvasat szerint a terület hovatartozása nem lehetett kétséges, és kizárólag Fiume autonómiája, törvényhozási és kormányzati viszonyainak meghatározása képezhette a további tárgyalások alapját. A magyar fél eljárása azért válthatott ki nagy visszhangot, mert a törvény módosított szöve-

rek kiépítése. Az első kategóriába a napóleoni háborúk, az illír tartományok létrejötte és felszámolása, majd 1848-ban a Josip Jelačić horvát bán betörésével járó impériumváltás tartozott. A másodikba pedig az 1868-as horvát–magyar kiegyezés (1868:XXX. tc. 66.§), valamint az annak folyamodványaként 1870-ben elrendelt közigazgatási provizórium (ideiglenes állapot) sorolható. Az 1868–1870 közötti rendezés szerint kizárólag Fiume városa, kikötője és kerülete (Cosala, Drenova és Plasse alközségek) került magyar joghatóság alá. A kiegyezési törvény és a provizórium Buccarit (magyar nevén Bakart), valamint mindazon egyéb területeket, amelyek Fiume vármegyéhez tartoztak, Horvát–Szlavónországnak engedte át.

városává vált. Ennek a lehetőségnek a kihasználása azonban már 1868-ban is komoly áldozatot követelt a magyar kormánytól. Egyfelől három horvát többségű vármegye (Szerém, Pozsega, Verőce) átengedése volt az ára, másfelől pedig egy újabb jogi konfliktus kialakulása és felvállalása, amely a horvát történetírásba „fiumei foltozás” néven került be.

A kissé érces és keserű elnevezés Andrassy Gyula miniszterelnök azon vitatott intézkedését takarja, amellyel az uralkodó szóbeli felhatalmazásával a már szentesített kiegyezési törvény horvát fordítását utólagosan és egyoldalúan – a magyar országgyűlésen elfogadott elvek szerint – módosította. Így a dokumentumban a Fiuméra vo-

gének hivatalos újírása és kiadása helyett a horvát báni helytartó a kérdéses részt egy papírdarabbal takarta le.

A FIUMEI PROVIZÓRIUM

Ferenc József a horvát közjogi ellenzék és a magyar országgyűlés között elmélyülő válságot Fiume városának és kerületének „ideiglenes” jelleggel a Magyar Királysághoz csatolásával kezelte. Ez a provizórium 1870. július 28-i kihirdetésével történt meg. E lépés a dualizmus szerkezetét veszélyeztető horvát–magyar kérdés rendezése mellett a porosz–francia háború miatt is szükségesnek bizonyult, amely konfliktus Ausztriának a német egységből való ki-

szorulásával ért véget. Mindazonáltal az úgynevezett „nagy” Fiume-kérdés megoldását az 1873-as gazdasági, valamint az 1875-ös kormányválság a későbbiekben sem tette lehetővé.

Nem szabad megfeledkezni a Balán-félszigeten megjelenő „keleti kérdés” aktuálissá válásáról és az egész korszakban napirenden lévő általános nemzetiségi dilemmákról sem. Ezek ismeretében nem meglepő, hogy a Fiume közjogi helyzetének eldöntésére

vételes ellenálló képességének oka is részben ebben a közjogi hézagban lehet fel. Különösen annak ismeretében figyelemre méltó ez, hogy az országban egyedülálló módon a városi önkormányzat mindvégig működött és a közigazgatás élére még a világháború éveiben sem küldtek ki kormánybiztost.

Mindenesetre Fiume „speciális” jogi és etnikai viszonyai a hatalomgyakorlás egy sajátos formáját követelték meg a magyar államtól. Ez egyrészt a

sának átszervezését, központosítását célozta meg. A dualitás és a sorrend nem véletlen, hiszen a Magyar Királyság számára Fiume mindenekelőtt gazdasági téren számított értékesnek és nélkülözhetetlennek. Mégis, miután a centralizáló magyar állam egyre inkább ellentétbe került az 1872. június 1-jén kiadott és a m. kir. belügyminiszter által jóváhagyott városi statútumban foglalt előjogokkal, a kormánynak a „kis” Fiume-kérdéssel, azaz az auto-

összehívott, horvát, magyar és fiumei tagokból álló királyi bizottságok 1883–1884-es tárgyalásai felemás eredményel zárultak. Újabb királyi bizottságok kiküldésére már nem került sor, hiszen az 1890-es évektől a magyar kormányok egyre óvatosabb álláspontot képviseltek a corpus separatum közjogi állapotát illetően. Ennek ellenére alsóbb, elsősorban helyi szinten a kérdés változatlanul foglalkoztatta a közvéleményt.

Egyfajta modus vivendit mégiscsak sikerült kialakítani, amely a magyar parlament és a horvát tartománygyűlés saját korlátainak felismeréséből és a zavaros helyzet kihasználásának lehetőségéből fakadt. Kissé ellentmondásos módon, de talán a fiumei autonómia ki-

horvátokkal szemben az olasz ajkú lakosságra alapozott politikában és a választási rendszerben nyilvánult meg. Így például a Magyar Királyság területén általánosan bevezetett virilizmus intézményét Fiumében sosem léptették életbe, mivel ez az olasz politikai uralom megszűnését eredményezte volna. Másrészt az állami befolyás elsősorban a kereskedelemügyi minisztérium alá tartozó m. kir. tengerészeti hatóság, valamint a miniszterelnökség vezetésére bízott m. kir. kormányzóság révén érvényesülhetett.

Míg a tengerészeti hatóság az önálló magyar külkereskedelem fejlesztésére nyújtott lehetőséget, addig a kormányzóság kialakítása a teljes jogegység megteremtését és a város közigazgatá-

nómiából származó dilemmákkal is foglalkoznia kellett.

A FIUMEI STATÚTUM

A város „ősi” kiváltságait és autonómiáját 1872-ben rögzítő városi alapszabály nem tekinthető a 16. század közepétől élvezett kiváltságok egyszerű megerősítésének. Egyebek mellett azért, mert az 1848–49-es eseményeket követően a város működését a Bach-rendszer igényeit kielégítő 1854-es horvát közigazgatási átszervezés, 1861-től pedig a képviselő-testület felépítésére és tevékenységére vonatkozó *naputak* (rendelet) szabályozta. Valamint azért, mert a fiumei statútum a

Fiume látképe
(Klősz György felvétele)

helyi jogszokások és a kor igényeinek figyelembevételével mellett a nagyobb autonómiát biztosító 1830-as trieszti mintájára készült el. Igaz, Trieszttel ellentétben Fiume törvényhozói jogkörrel sosem rendelkezett. Mindazonáltal

a provizórium alatt kiépült közigazgatási struktúra a korábbiakhoz képest már egy jóval szabadabb és modernebb modellt követett.

A státútum azért is bírt kiemelt jelentőséggel, mert törvényi szabályozás híján a város autonómiájának kereteit ez a dokumentum határozta meg. Az önkormányzatiság és a különállás effajta lehetősége szorosan összefüggött a fiu-

mei lakosság egzisztenciális igényeivel. Emellett arra is alkalmasnak bizonyult, hogy a városban élő etnikumok között egy sajátos szolidaritási rendszert hozzon létre. Ez a „fiumanotudatban”, azaz a nemzeti kereteken átívelő lokális identitásban öltött testet.

Fiumének azonban nem minden kiváltsága származott ezen alapszabályból. Így például a város 1891-ben felszámolt – korlátozott – szabadkikötői státusza VI. (III.) Károly 1719-es oklevelére vezethető vissza, az pedig, hogy Fiumében a hivatali nyelv az olasz lehetett, alapvetően a szokásjogon és az 1901-es közigazgatási átszervezésen alapult.

A fiumei kormányzósági palota

AZ ÁLLAMOT KÉPVISELŐ KORMÁNYZÓ

Az 1872-es státútum értelmében a magyar államot a miniszterelnök előterjesztésére az uralkodó által kinevezett fiumei és magyar-horvát tengerparti kormányzó képviselte, aki egyben a tengerészeti hatóság elnöki tisztét is betöltötte. A kormányzói méltóság viselői közt olyan személyiségeket találunk, mint Zichy József és testvére, Ágost, Szapáry Géza és fiai, László és

A Baross Gábor rakpart a víz felől Fiumében

Pál, valamint a vértanú Batthyány Lajos azonos nevű unokája és a Miksa császár mexikói kalandját gyerekként megjárt Wickenburg István.

A kormányzói hatáskör pontos és végleges meghatározása elmaradt, így bár eredetileg a főispáninál tágabb mozgástérrel kívánták felruházni, illetékessége a város önkormányzata miatt a gyakorlatban komoly korlátokba ütközött. Többek közt sem a nemzetpolitikai okokból fontos tanfelügyelő kinevezésébe, sem a város költségvetésébe nem szólhatott bele, és a képviselő-testületnek csak azon határozatait függeszthette fel, amelyek valamely törvénnyel és az államérdekkel vagy a státútum rendelkezéseivel ellentektek. A kormányzói jogkör korlátait mutatta az is, hogy a városi érdekek veszélyeztetése esetén az adott ügyet nem terjeszthette fel a minisztériumhoz, jóllehet ez a jog az ország valamennyi főispánját megillette.

Más törvényhatósághoz képest ugyancsak jelentős különbségnek tekinthető, hogy a főispáni jogkör szélesítését is szolgáló közigazgatási bizottságot Fiumében csak 1898-ban állították fel, és csupán három évig működött. Széll Kálmán miniszterelnök a megnövekedett állami befolyást bíráló

Autonóm Párt többéves tiltakozása miatt ezt a középfokú hatóságot a valamivel rugalmasabb kormányzói tanáccsal (1901:IX. tc.) váltotta fel. Innentől kezdve a kormányzónak a tanácson keresztül gyakorolt jogköre a helyi közigazgatás csaknem valamennyi ágára kiterjedt, és kompetenciája 1917-ig (a városi rendőrség államosításáig) folyamatosan gyarapodott.

Míg a miniszterelnökség a kormányzó hatalmának gyarapodásában volt érdekelt, addig a kereskedelemügyi tárca vezetői – Baross Gábor miniszterségétől kezdve – a tengerészeti hatóság elnöki hatáskörének központosítására

A fiumei kormányzósági palota belső tere

törekedtek. Emiatt az 1890-es években a kormányzók és a kereskedelemügyi miniszterek közt jelentős nézeteltérések alakultak ki, melyek súlyát jól érzékelteti, hogy Zichy Ágost és Batthyány Lajos is hatáskörének szűkítésére hivatkozva mondott le hivataláról.

Az állam és ezzel együtt a hivatal tekintélyének megóvása céljából nem mindig töltötték be a kormányzói posztot. A kormányzó feladatait ilyen-

FIUME KORMÁNYZÓI

Zichy József	1870-1872
Szapáry Géza	1873-1883
Zichy Ágost	1883-1892
Batthyány Lajos	1892-1896
Szapáry László	1897-1903
Roszner Ervin	1903-1905
Szapáry Pál	1905
Károlyi György	1906
Nákó Sándor	1906-1909
Wickenburg István	1910-1917
Jekelfalussy Zoltán	1917-1920/21

kor, illetve „akadályoztatása” esetén a státutum értelmében a kormányzói helyettesek, 1901-től pedig a kormányzói tanácsról szóló törvény szerint a kormányzóhelyettesek látták el. A két megnevezés között a legfőbb tartalmi különbséget a kormányzóhelyettesi állás rendszeresítése, valamint jogainak és kötelességeinek precíz szabályozása jelentette.

FIUME ELSŐ POLGÁRA, A PODESTÀ

A kormányzó hatalmát a városi önkormányzat élén álló, hat évre választott polgármester, a *podestà* korlátozta, amely méltóság – trieszti mintára –

A városi óratorony a fiumei korzón,
19. század vége

1872-ben jelent meg Fiumében. Korábban Fiume önkormányzatát a városbírók, majd alkapitányok (pl. 1848-ban Giuseppe Agostino Tosoni), a Bach-korszakban az ugyancsak polgármesterként fordítandó borgomasterek (Francesco Troyer), végül az 1860-as évektől a városi/helyhatósági elnökök (pl. 1870-től Ernesto de Verneda) vezették.

A belügyminiszter által jóváhagyott statútum alapján a legelső fiumei podestát, Ernesto de Vernedát 1872 augusztusában iktatták be. Hivatalát néhány hónappal később Giovanni Ciotta vette át, aki 1896-ig töltötte be a posztot, és akinek neve a város „aranykorával” olvadt össze. A leglátványosabb és legintenzívebb állami beruházások, építkezések éppen az ő polgármestersége idejére estek, s ekkor még a kormány központosító törekvései sem érvényesültek közvetlenül. A Ciotát felváltó Michele Maylender már nem a Liberális, hanem az Autonóm Párt soraiból került ki. Ez pedig nemcsak helyi politikáját és a közéletben elfoglalt helyzetét, de a budapesti kormányzattal való – olykor egészen viharos – kapcsolatait is meghatározta.

Noha a podestá jogköre a budapesti főpolgármesteréhez és a főispánhoz közelített, mégsem lehetett teljhatalmú ura a városnak. Ahogy az 1921-ben létrejövő Fiumei Szabadállam első elnöke, az autonomista Riccardo Za-

LEGYEN VILÁGOSSÁG! RICCARDO ZANELLA PAMFLETJE

A Magyarországhoz tartozás nem pusztán frázis, sőt nem is pusztán kalmár-számítás, hanem – legyen szabad azt állítanunk – hazaszeretet kifolyása. Tudjuk mi is jól, Olaszországhoz gravitálnunk saját anyagi kárunk volna, hisz’ Olaszország a saját kikötőit se tudja fenntartani, annál kevésbé azokat fejleszteni s így egyik a másik után posványosodik el; Ausztriához vonzódni se járna haszonnal, mert Trieszt javára a mi kikötőnk mostoha sorsra jutna; Horvátországnak meg a saját szükségéinek fedezésére sincs pénze – így hát csakis Magyarországhoz kell bizakodnunk. Igen, ezt mi nagyon jól tudjuk, s vagyunk is annyira kalmárok, hogy fel is fogjuk; de vajon az abszolutizmus korában szinte kalmárszellem tartott bennünket hűségben Magyarországhoz?

nella polgármesterré válásának 1914-es kudarca is mutatja, a podestá kizárólag az uralkodó jóváhagyásával kezdhette meg működését. A legfelsőbb megerősítés elnyerése elsősorban a kormányzó és a központi kormányzat támogató hozzáállásától függött. Ugyanakkor az 1872-es statútum értelmében a podestá kizárólag a helyi képviselő-testülettel, az 50 városi és 6 alközségi tagból álló Rappresentanzával egyetértésben gyakorolhatta jogait. Ez teremtett jogalapot arra, hogy Francesco Gilberto Corossac autonóm párti polgármester ellen a saját párthívei indíthassanak bizalmatlansági szavazást, mikor a világháború éveiben a lakosság élelmezése érdekében a képviselő-testület megkérdezése nélkül lisztet és szénét rendelt Olaszországból. A méltóság ebben a formában 1918. október 30-ig létezett. Ekkor ifj. Antonio Vio podestát az ugyancsak polgármesternek megfeleltethető, de már az Olasz Királyság közigazgatási rendszerében működő *sindacó*vá nevezték ki.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐK SZEREPE

A corpus separatum képviselőküldési jogát, ahogy általában az ország más területein is, az 1848-as törvény cikkei szabályozták. Ennek értelmében

Fiume a parlament alsóházába egy választott képviselőt küldhetett, a felsőházban pedig a kormányzó által képviseltethette magát. Mivel azonban a kormányzó funkciója alapvetően a folyamatos városban tartózkodását követezte meg, az országgyűlésben csak kivételes esetekben jelenhetett meg.

Így az érdemi képviselettel járó tiszteket egyedül a négyévente választott képviselő látta el, akinek mindvégig szembesülnie kellett az állam és a város ellentétes érdekeivel. A helyi Autonóm Párt egy jelentős része az ambivalens helyzet megoldására tett kísérletet 1901-ben, amikor Riccardo Zanella országgyűlési képviselővé választását támogatva kijelentette, hogy a parlamentben Fiume városát és kerületét kizárólag fiumei születésű személy képes megfelelően képviselni. A meghirdetett politikai programnak kivételes jelentőséget kölcsönzött, hogy Fiume az 1868-as közjogi rendezés alapján a horvát tartománygyűlésbe is követküldési joggal rendelkezett. Ennek a jognak az érvényesítése a horvát területi igények elismerését jelentette volna, azonban a provizórium ideje alatt ez sosem történt meg.

Egyes hivatalok és méltóságok közt számos esetben látványos személyi átfedések lehettek fel, mivel a hatalom alapvetően egy szűk politikai és köz-

igazgatási elit kezében összpontosult. Így lehetett Batthyány Lajos kormányzóból 1901-ben országgyűlési képviselő, vagy éppen ekképp kerülhetett Michele Maylender korábbi podestà 1910-ben a parlamentbe. Fordított folyamat játszódott le ifj. Antonio Vio esetében, aki, ellentétben Riccardo Zanellával, az országgyűlési mandátumot sikeresen cserélte le a polgármesteri, majd a sindaco címre. Wickenburg István példája azt mutatta meg, hogy megfelelő szak- és helyismeret birtokában a kormányzói méltóság elérése még a közigazgatás alsóbb fokain álló személyek számára sem volt lehetetlen. Mindennek ismeretében nem meglepő, hogy az eredetileg vízépítési mérnök Egan Lajosból 1917 őszén kormányzóhelyettes, Jekelfalussy Zoltán kormányzó távozását követően pedig gyakorlatilag a fiumei magyar közigazgatás legfőbb letéteményese lett.

A MAGYAR KÖZIGAZGATÁS VÉGNAPJAI

Amilyen bonyodalmak során épült ki a fiumei magyar közigazgatási rendszer, olyan zavaros körülmények közt omlott össze. A corpus separatum történetével foglalkozó munkák többsége Jekelfalussy Zoltán kormányzó 1918. október

A régi kikötő előtti tér Fiumében.
Christian von Majr, 1832 (fent)
A cs. és kir. Haditengerészeti Akadémia
Fiumében, F. Pauer, 1858 (balra)

29-i elutazásához köti a magyar állam kizorolását a kikötővárosból. Célszerűbb azonban egy dekonstrukciós folyamatról beszélni. Részben azért, mert Egan Lajos kormányzóhelyettes Fiumében gyakorlatilag 1920. május 20-ig, a Budapestre költöztetett kormányzói hivatal pedig Jekelfalussy vezetése alatt (felszámolás alatt álló fiumei kormányzóság néven) elvileg még 1921-ben is folytatta tevékenységét. Részben azért, mert a számos szimbolikus és tényleges hatalomátadáshoz és -átvételhez köthető gesztus közül nehéz lenne egyetlen pillanatot megragadni. Ilyen momentumnak tekinthető például a kormányzói palota átadása a Horvát Nemzeti Tanácsnak, a Rappresentanza Fiumei Olasz Nemzeti Tanácsá alakulása, az Emanuele Filiberto olasz csatahajó lehorogonyzása vagy éppen a várostorony tetején található fiumei kétféjű sas szobrának lefejezése. Azzal azonban nem érdemes vitatkozni, hogy a fiumei magyar kormányzat sorsát a trianoni békeszerződés aláírása és ratifikálása döntötte el véglegesen. ♦